

À propos adaptacji galicyzmów w języku polskim

Wprowadzenie

Zapożyczanie środków językowych z języków obcych jest zjawiskiem naturalnym, będącym wynikiem kontaktów i wpływów międzyjęzykowych oraz przejawem nieustającego rozwoju i wzbogacania polszczyzny. Jak podkreśla Mirosław Bańko, z języków obcych przejmujemy nie tylko wyrazy, ale i morfemy, cechy prozodyczne (takie jak akcent), związki frazeologiczne czy modele tworzenia konstrukcji składniowych. Zapożyczenia wyrazów są jednak najliczniejsze i to one będą przedmiotem rozważań w tym artykule. Uwaga zostanie skupiona na procesie adaptacji galicyzmów do systemu języka polskiego. Celem opracowania jest pokazanie na wybranych przykładach różnic w dynamice mechanizmów adaptacji formalnej i funkcjonalnej. Przez adaptację formalną rozumie się dostosowanie obcej formy wyrazowej do systemu języka polskiego na poziomie wymowy, pisowni, fleksji i słowotwórstwa. Adaptacja funkcjonalna to przystosowanie jednostki do użycia w strukturach zdaniowych w języku polskim, czyli jej adaptacja składniowa¹. Zostaną użyte również terminy: „język dawca”

¹ M. Bańko et al., *Nie całkiem obce zapożyczenia wyrazowe w języku polskim i czeskim*, Warszawa 2016, s. 16.

i „język biorca”, podobnie jak w pracy Mirosława Bańki² Językiem dawcą będzie nazywany język, z którego zapożyczamy wyrażenia, natomiast językiem biorcą— język przyjmujący owe obce wyrażenia do swojego systemu. Na wstępie należy również wyjaśnić, dlaczego adaptacja jednostek zapożyczonych do systemu języka polskiego zostanie przeanalizowana właśnie na podstawie galicyzmów. Obecnie wiele uwagi w badaniach dotyczących zapożyczeń poświęca się anglicyzmom, natomiast galicyzmy, także bardzo liczne wśród jednostek zapożyczonych w polszczyźnie, pozostają nieco w cieniu. Analiza galicyzmów wydaje się jednak wciąż ciekawym zagadnieniem badawczym, chociażby ze względu na to, że mimo że aktualnie nie zapożyczamy już tak wielu nowych wyrazów z języka francuskiego, przejęte wcześniej wyrażenia nadal funkcjonują w języku polskim. Warto więc przeanalizować ich aktualny status.

Mirosław Bańko zauważa również, że zapożyczenie wyrazu nie jest jednorazowym aktem, ale długotrwałym procesem, w wyniku którego pożyczka zostaje przystosowana do systemu języka biorcy³. Stopień adaptacji wyrażenia jest więc jednym z ważniejszych kryteriów opisu zapożyczeń w odniesieniu do ich adaptacji formalnej. Biorąc pod uwagę wymowę, zapis oraz właściwości fleksyjne i słowotwórcze, wyróżnić można, po pierwsze, zapożyczenia-cytaty, czyli wyrażenia językowe, których używa się w oryginalnej, obcej postaci i które nie są przystosowane do polszczyzny na poziomie wymowy, pisowni czy fleksji; po drugie, zapożyczenia częściowo przyswojone — charakteryzujące się uproszczoną wymową i pisownią, a więc są zasymilowane w pewnym stopniu w polskim systemie językowym, ale nieodmienne ze względu

² Zob. M. Gębka-Wolak, A. Moroz, *Co użytkownicy języka targetują — problem czasownika targetować*, 2020 (w druku).

³ Zob. M. Bańko et al., op. cit.

na swoją budowę fleksyjną; po trzecie, zapożyczenia całkowite – wyrażenia językowe już przyswojone do systemu języka polskiego pod względem wymowy, pisowni oraz odmiany⁴. Zapozyczenia całkowite zasadniczo są obce już tylko diachronicznie, gdyż ślady obcego pochodzenia wyrazu stały się niemal niewidoczne dla przeciętnego użytkownika języka polskiego. Z kolei cytaty i zapożyczenia częściowe mają charakter obcy synchronicznie – ich nietypowość jest powszechnie odczuwalna, również przez niespecjalistów – osób, które nie zajmują się badaniem języka⁵. Zwróćmy uwagę na to, że adaptacja funkcjonalna (składniowa) przebiega w innym tempie, niezależnie od adaptacji formalnej.

Adaptacja formalna

Adaptacja formy wyrazowej na poziomie wymowy, pisowni i fleksji, czyli formalna adaptacja jednostki, nie odbywa się od razu, ale jest złożonym i długotrwałym procesem zachodzącym stopniowo. Należy również podkreślić, że to właśnie adaptacja formalna może być całkowita lub częściowa, w zależności od budowy morfologicznej i cech prozodycznych jednostki włączanej do polszczyzny.

W artykule poszczególne etapy adaptacji formalnej zostaną zilustrowane przykładami ułożonymi w kolejności: od jednostek zaadaptowanych w sposób całkowity do systemu języka polskiego po jednostki, które cechuje brak takiego przystosowania. Za przykład całkowitej adaptacji formalnej może posłużyć asymilacja galicyzmu „butik”.

Na początku warto przyrzeć się adaptacji wymowy i pisowni. Pierwszy jej ślad w przejętej i spolszczonej jednostce „butik” (fr. *boutique*)

⁴ Ibidem.

⁵ Zob. np. E. Sobol, L. Drabik, *Słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa 2007, s. 1141.

dotyczy głoski [u]. Adaptacja wymowy i pisowni była możliwa ze względu na dwie zbieżności systemów polskiego i francuskiego: 1) podobieństwo głosek [u], 2) podobieństwo sposobu ich zapisu za pomocą liter, tj. sposobu kodowania głoski [u] za pomocą kombinacji liter „ou”. Analogiczna sytuacja nastąpiła w wypadku głoski [k] – podobieństwo głosek [k] (w języku francuskim zapis „que”) również umożliwiło adaptację wymowy i pisowni, a więc pozwoliło na wymowę głoski [k] właściwą dla polszczyzny oraz zastąpienie francuskiej kombinacji „que” literą „k”. Dodatkowo akcent przyciskowy został przeniesiony na przedostatnią sylabę („butik”), podczas gdy w języku francuskim jest akcentowana ostatnia sylaba (*boutique*).

Adaptacja objęła także fleksję. Zapożyczona jednostka została włączona do polskiej deklinacji. Ze względu na zakończenie spółgłoskowe, typowe dla deklinacji męskiej (dopełniacz z końcówką -u: „butiku”, forma biernika w liczbie pojedynczej i liczbie mnogiej taka sama jak mianownik: „butik”, „butiki”)⁶ otrzymała wzór odmiany charakterystyczny dla rzeczowników męskich nieżywotnych oraz formę liczby mnogiej „butiki”, por. (1) *Na chwilę wpadłam do butiku*. [WSJP] Można również zauważyć, że analizowana jednostka zmieniła rodzaj gramatyczny w stosunku do rzeczownika francuskiego. Francuska jednostka *boutique* jest rodzaju żeńskiego. W języku polskim rzeczownik „butik” otrzymał rodzaj męski z powodów formalnych – jest zakończony spółgłoską – oraz znaczeniowych – jego polski odpowiednik „sklep” również jest rodzaju męskiego, por. (2) *Amazon zamierza uruchomić w 2020 roku pierwsze w pełni samoobsługowe supermarkety i butiki tymczasowe*. [Frazeo] (użycie formy liczby mnogiej w bierniku).

⁶ Zob. M. Bańko et al., op. cit., s. 25.

Pozostaje jeszcze kwestia adaptacji słowotwórczej, którą omawiana jednostka również została objęta — „butik” stanowi podstawę dla derywatu „butikowy”, por. (3) *W stolicy nowe kino ma przyciągnąć klientów głównie nowoczesną technologią, butikowym charakterem i cenami biletów.* [Frazeo]

Adaptacja słowotwórcza to efekt przyswojenia zapożyczenia przez polszczyznę świadczący o jego dobrym przyjęciu przez dany system językowy oraz zatarciu śladów jego obcego pochodzenia⁷. Jednostka „butik” nie ma dużej potencji słowotwórczej, jej derywacja ogranicza się do jednego wyrazu — przymiotnika „butikowy”. Mamy tu więc do czynienia jedynie ze słowotwórczym minimum — tworzeniem przymiotnika od rzeczownika. Oczywiście nie wszystkie wyżej wspomniane procesy adaptacji formalnej jednostki zachodzą równocześnie. Jak można się domyślić, nie następują również w określonej kolejności, jeden po drugim. Etapy adaptacji zapożyczenia przenikają się, a granice pomiędzy nimi są płynne.

Analiza adaptacji formalnej zapożyczenia „butik” pozwala wysunąć jeszcze jeden ciekawy wniosek: mimo całkowitej adaptacji jednostki do systemu języka polskiego wydaje się, że wyraz „butik” nadal jest odczuwany jako zapożyczenie synchronicznie obce. Być może właśnie dlatego w tekstach współczesnej polszczyzny można odnotować przykłady zapisywania jednostki bez spolszczenia, tj. *boutique*. Można w tej sytuacji mówić o wspomnianym przez Mirosława Bańkę intersubiektywnym poczuciu obcości wyrazu. Poczucie to niekoniecznie jest uwarunkowane wiedzą na temat etymologii wyrazu, ale — jak pisze autor — „pewnymi własnościami struktury i funkcjonowania słowa”⁸. W tym wypadku może ono wynikać z nietypowej w polszczyź-

⁷ *Butik*, w: *Wielki słownik języka polskiego*, https://wsjp.pl/index.php?id_hasla=52119&ind=0&w_szukaj=butik (dostęp: 30.06.2021).

⁸ M. Bańko et al., op. cit., s. 17.

nie kombinacji fonemów w temacie fleksyjnym -tik – występuje ona jedynie w kilku wyrazach, por. „plastik”, „batik”, „tik”, „elastik”, które również są zapożyczeniami. Niektóre zapożyczone jednostki podlegają tylko częściowej adaptacji formalnej, której zakres jest zróżnicowany. Przykładowo jednostka *fin de siècle* została przystosowana do systemu języka polskiego w pełni na poziomie fleksyjnym i słowotwórczym, a częściowo na poziomie fonetyczno-ortograficznym. Wspomniana jednostka nominalna stała się odmienna: *Wielki słownik języka polskiego* notuje deklinację jej trzeciego segmentu (*siècle*), charakterystyczną dla rzeczowników męskich nieżywotnych, tak więc w dopełniaczu wyrażenie to przybiera formę z końcówką fleksyjną -u: „fin de siècle’u”. Warto również zwrócić uwagę na to, że wyrażenie *fin de siècle* tworzy wyraz pochodny „fin de siècle’owy” (posiadający już wariantywną pisownię: „fin de siecle’owy” – z pominięciem znaku diakrytycznego, końcówka fleksyjna poprzedzona apostrofem, „findesieclowy” – zapisywane łącznie, z pominięciem znaku diakrytycznego i niewymawianej końcówki -e, z końcówką fleksyjną bez apostrofu).

Adaptacja formalna zasadniczo nie objęła takich jednostek jak *déjà vu*, *exposé* czy *voilà*, określanych z tego powodu zapożyczeniami-cytatami. Jedyne ich przystosowanie dotyczy zapisu, w którym rezygnuje się z uwzględniania akcentów czy znaków diakrytycznych nieobecnych w polszczyźnie.

Adaptacja funkcjonalna

Należy podkreślić, że adaptacja funkcjonalna zapożyczeń jest konieczna, by jednostki mogły zostać użyte w języku biorcy. Następuje ona niezależnie od procesu adaptacji formalnej, dlatego podlegają jej także zapożyczenia o charakterze cytatów. Jak można zaobserwo-

wać, zapożyczenie nawet na etapie nieprzyswojonego przez system zapożyczenia-cytatu zostaje włączone do składni języka polskiego. Już przy pierwszym użyciu pełni funkcję konkretnej części mowy. Typowo jest to ta sama funkcja, którą wyraz pełni w analogicznym zdaniu języka dawcy, tj. nie następuje zamiana części mowy, choć i ta nie jest wykluczona. W wypadku rzeczowników proces adaptacji w pierwszej kolejności dotyczy rodzaju, kategorii składniowo-morfologicznej: by mogły funkcjonować w zdaniach, przypisujemy im na gruncie polszczyzny rodzaj gramatyczny, przy czym niekoniecznie jest on taki sam jak w języku dawcy.

W celu obserwacji zapożyczenia-cytatu włączonego do polskiego systemu składniowego rozważmy przykładowe zdanie z niezaadaptowanym formalnie zapożyczeniem „atelier”:

(4) [...] *Pojechała do Londynu i znalazła pracę w nowoczesnym **atelier** krawieckim.* [WSJP]

Zastosowanie testu substytucji potwierdza, że jednostka „atelier”, pełniąca w języku francuskim funkcję rzeczownika, tę samą funkcję pełni również w języku polskim, por. (4) i (4a):

(4a) [...] *Pojechała do Londynu i znalazła pracę w nowoczesnej **pracowni** krawieckiej.*

Jak można zauważyć, jednostka „atelier” zajmuje w strukturze zdania dokładnie to samo miejsce, które zająłby polski wyraz bliskoznaczny. Następują natomiast zmiany w obrębie frazy nominalnej wynikające z przyporządkowania w języku polskim wyrazowi „atelier” rodzaju nijakiego.

Niektóre zapożyczane jednostki mogą pełnić w języku dawcy funkcje różnych części zdania, są to więc jednostki homonimiczne. Polszczyzna może przejmować wszystkie funkcje składniowe, a więc zapożycza się więcej niż jedną jednostkę. Z taką sytuacją mamy do

czynienia w wypadku wyrażenia *comme il faut*, które w języku francuskim pełni funkcję frazy przysłówkowej, zob. (5), oraz frazy przymiotnikowej, zob. (7).

(5) *Faites votre travail comme il faut.* [Le Petit Robert]

Zdanie to można przetłumaczyć na język polski w następujący sposób:

(5a) *Wykonajcie swoją pracę jak należy.*

Wspomniana jednostka jako zapożyczenie-cytat również pełni funkcję frazy przysłówkowej, co łatwo sprawdzić, wykorzystując test substytucji i pytań, por. (4a) i (4b).

(5b) *Wykonajcie swoją pracę comme il faut.* (wykonywać — jak? — *comme il faut*)

Wielki słownik języka polskiego również odnotowuje zdania z wyrażeniem *comme il faut* w funkcji frazy przysłówkowej:

(6) *Charlotta dopasowała rzeczywistość do ideału (...), tak jak poprawia się (...) wstążki kapelusza, żeby ułożyły się comme il faut.* [WSJP] (ułożyć się — jak? — *comme il faut*)

Comme il faut funkcjonuje w języku francuskim także jako fraza przymiotnikowa:

(7) *Une personne très comme il faut* [Le Petit Robert], co można przetłumaczyć na język polski: (7a) *Bardzo „porządna” osoba.* Możemy też użyć zapożyczenia-cytatu: (7b) *Osoba bardzo comme il faut.* (osoba — jaka? — *comme il faut*)

Przykłady użycia tego wyrażenia językowego w funkcji frazy przymiotnikowej można znaleźć w *Wielkim słowniku języka polskiego*:

(8) *Jestem elegancka. Jestem na miejscu. Comme il faut, chociaż tutaj nikt nie wie, co to znaczy, i mało kto docenia.* [WSJP] (jestem — jaka? — *comme il faut*)

(9) [...] *gość jest już lekko zmęczony, pani domu zaś nieco zmartwiona, gdyż indyk był lekko niedopieczony, nie **comme il faut** [...].* [WSJP] (był – jaki? – nie *comme il faut*)

Innym przykładem zapożyczenia-cytatu będącego jednostką homonimiczną może być wyrażenie *en face*, w języku francuskim funkcjonujące jako fraza przysłówkowa:

(10) *Elle vous regarde bien **en face**.* [Le Petit Robert]

(10a) *Patrzy prosto na was.*

Podobnie jak w poprzednim przykładzie, zdanie to możemy skonstruować z użyciem zapożyczenia-cytatu:

(10b) *Patrzy na was **en face**.* (patrzeć – jak? – *en face*)

W tym miejscu należy zauważyć, że fraza przysłówkowa wyrażona zapożyczeniem-cytatem zmienia swoją pozycję linearną w stosunku do pozycji jej polskiego odpowiednika, występuje w postpozycji. Modyfikacji ulega więc szyk powyższego zdania, ale funkcja składniowa wyrazu zapożyczonego nie ulega zmianie.

Dla porządku dodajmy także przykłady użycia wyrażenia *en face* jako frazy przysłówkowej pochodzące z WSJP:

(11) [...] *skoro premier uważa, że **en face** wygląda ładniej, to niech zwycięży opcja estetyczna.* [WSJP] (wyglądać (ładniej) – jak? – *en face*)

W przytoczonym zdaniu fraza przysłówkowa wyrażona zapożyczeniem-cytatem nie jest w postpozycji, gdyż współwystępuje z innym przysłówkiem („ładniej”).

(12) *Fotografuje ludzi zawsze **en face**, na czystym białym tle.* [WSJP] (fotografować – jak? – *en face*)

Wyrażenie *en face* w języku polskim pełni również funkcję frazy przymiotnikowej, co ilustrują następujące użycia notowane w WSJP:

(13) [...] *Bez specjalnych nadziei przeglądał [zdjęcia] na pełnym ekranie komputera. Na każdym była Agnieszka, en face, z profilu (...).* [WSJP] (Agnieszka – jaka? – *en face*)

(14) *Sporo zamieszania zrobiły informacje, że w nowym prawie jazdy (...) znajdują się dwa zdjęcia posiadacza. Powstał problem, dlaczego tak jest i czy mają to być zdjęcia en face czy z profilu?* [WSJP] (zdjęcia – jakie? – *en face*)

(15) *Grzegorza Jarzynę (...) widzimy w prostym portrecie en face, bez scenicznych akcesoriów (...).* [WSJP] (portret – jaki? – *en face*)

Zakończenie

Podsumowując, adaptacja formalna i adaptacja funkcjonalna zapożyczeń przebiegają niezależnie od siebie i nie warunkują się wzajemnie – adaptacja formalna nie jest więc warunkiem adaptacji funkcjonalnej, której podlegają zapożyczenia wyrazowe na różnych poziomach adaptacji formalnej. Zapożyczenia już na etapie nieprzyswojonego cytatu mogą być użyte w zdaniach w języku polskim. Nie oznacza to oczywiście, że konstrukcje zdaniowe z zapożyczeniami-cytatami nie podlegają zmianom w stosunku do ich odpowiedników zawierających polskie wyrazy bliskoznaczne. Można wysunąć wniosek, że niekiedy to właśnie składnia przyjmująca wyraz obcy dopasowuje się do niego, na przykład poprzez ustawienie nieodmiennej jednostki w postpozycji w stosunku do wyrazu, który określa⁹. Wydaje się, że adaptacja funkcjonalna galicyzmów nie była do tej pory przedmiotem szczegółowych analiz, dlatego w przyszłości można by rozszerzyć badania nad tym zagadnieniem.

⁹ Por. I. Sadowska, *Polish. A Comprehensive Grammar*, London–New York 2012, s. 236.

Bibliografia

- Bańko M. et al., *Nie całkiem obce zapożyczenia wyrazowe w języku polskim i czeskim*, Warszawa 2016.
- Frazeo*, frazeo.pl (dostęp: 23.12.2019).
- Gębka-Wolak M., Moroz A., *Co użytkownicy języka targetują — problem czasownika targetować*, 2020 (w druku).
- Larousse.fr: encyclopédie et dictionnaires gratuits en ligne*, <https://www.larousse.fr> (dostęp: 23.12.2019).
- Le Petit Robert*, red. J. Rey-Debove, A. Rey, Paryż 2017.
- Poradnia Językowa PWN*, <https://sjp.pwn.pl/poradnia> (dostęp: 23.12.2019).
- Sadowska I., *Polish. A Comprehensive Grammar*, London, New York 2012.
- Sobol E., Drabik L., *Słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa 2007.
- Wielki słownik języka polskiego*, <https://www.wsjp.pl> (dostęp: 30.06.2021).